

‘ET IN ARCADIA EGO’

ΟΛΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΙΣ ΠΛΑΓΙΕΣ ΤΟΥ ΜΑΙΝΑΛΟΥ

ΚΕΙΜΕΝΑ: ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΑΓΛΑΪΑ ΚΡΕΜΕΖΗ

[Από το περιοδικό ποικίλης ύλης *SORED*,
Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1977 σσ. 155-166]

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

με το δικό μας μάτι

Ψάχνοντας για τον τραγοπόδαρο Πάνα και τις νύμφες των πηγών, περνώντας απ’ τα κολοκοτρωναίικα λημέρια –οικογενειακά άσυλα της ανυπόταχτης φαμίλιας–, περιδιαβάζοντας βυζαντινές εκκλησίες και φημισμένα μοναστήρια, αναζητώντας τα κατάλοιπα της πνευματικής και βιοτεχνικής άνθησης των χρόνων της Τουρκοκρατίας, η περιήγηση στο Μαίναλο μπορεί να σε φέρει πολύ κοντά ή πολύ μακριά από την πραγματικότητα της ορεινής Αρκαδίας.

Τα πυκνά δάση με τα έλατα και τις φτέρες, τα πάμπολλα νερά και το θρόισμα των φύλλων, ο ρυθμικός ήχος απ’ τα πέταλα των ζώων στα καλντερίμια και ο μύθος που καλλιεργήθηκε στην Ευρώπη του δέκατου έκτου, του δέκατου έβδομου, του δέκατου όγδοου αιώνα για την ειδυλλιακή ζωή στη μακρινή Αρκαδία, είναι αρκετά για να καλύψουν την ανάγκη μας για φυγή. Εκεί πάνω, στο βουνό, το ησιόδειο άροτρο δεν αντικαταστάθηκε ακόμα. Η Βιβλιοθήκη της Δημητσάνας λειτουργεί, οι μπαρουτόμυλοι της Επανάστασης κινούνται πάντα με τα νερά του Λούσιου, οι αργαλειοί δουλεύουν και οι γυναίκες ξημεροβραδιάζονται στα χτήματα τον καιρό της σποράς και της συγκομιδής.

Τη νύχτα, αν σηκώσεις στον ουρανό τα χέρια σου, θ' αγγίζεις τ' άστρα και τον γαλαξία.

Το σουραύλι του Πάνα, ο «κούκκος που δεν άκουσε ο Κολοκοτρώνης», το τρίξιμο του κυπαρισσιού. Η σιγαλιά της νύχτας, καλύπτει ήσυχα τα βάσανα. Τους χειμώνες, το χιόνι σκεπάζει γαλήνια τον ανθρώπινο σπαραγμό. Το χιονισμένο τοπίο σε ηρεμεί. Ο γέρος στο παράθυρο του ορεινού αρχοντόσπιτου περιμένει το γράμμα.

«Το τέταρτο εγγόνι το βαφτίσαμε. Τον βγάλαμε Πάνο. Το πλυντήριο πάει καλά. Θαρθούμε όλοι το καλοκαίρι. Η Μαρία τέλειωσε το high-school».

Τους λένε «μπρούκληδες». Οι πρώτοι μπήκαν στα καράβια για να πάνε στην Αμερική στις αρχές του αιώνα μας [του 20ού], τότε που το ταξίδι βάσταγε τρεις τέσσερις μήνες κι όσοι φτάνανε. Οι τελευταίοι δεν έφυγαν ακόμα. Τελειώνουν στο χωριό το δημοτικό και ετοιμάζονται για το Σικάγο, το Μόντρεαλ, τη Νέα Υόρκη, ή ακόμα την Αθήνα, τον Πειραιά. Όπου έχουν συγγενείς.

Οι μπρούκληδες αντιστοιχούν σε τρεις γενιές Αρκάδων. Η τρίτη δεν μιλάει τα ελληνικά. Η δεύτερη τα μιλάει σπασμένα. Η πρώτη, μιλάει λίγα αγγλικά. Γυρνάνε όλοι για vacations –προσκύνημα στο χωριό– και στέλνουν εμβάσματα σε συγγενείς και σε κοινότητες.

Καρό σακάκι-παντελόνι και συντετμημένο το επίθετο: τα «οπουλος» χάνονται πρώτα απ' όλα. Διατηρούν όμως τα ελληνοπρεπή μικρά ονόματα: Ραν, ο Παναγιώτης, τυπικό αρκαδικό όνομα που πέρασε στην εκχριστιανισμένη Αρκαδία, σαν ανάμνηση του Πάνα, θεού των δασών και των σπηλαίων, προστάτη των ποιμένων και των κοπαδιών.

Σιλίμνα, Δάβια, Χρισοβίτσι, Στεμνίτσα, Ζυγοβίτσι, Δημητσάνα, Καρκαλού, Βυτίνα, Λεβίδι. Αυτά είναι τα χωριά πάνω στον δρόμο που φέρνει βόλτα το Μαίναλο, ξεκινώντας και καταλήγοντας στην Τρίπολη.

Πιάνα, Αλωνίσταινα, τα χωριά του δρόμου που διασχίζει το βουνό κι ενώνει την Τρίπολη με τη Βυτίνα. Σ' αυτή την περιφέρεια και σ' αυτό τον άξονα θα κινηθούμε. Από τα 666 μέτρα της Τρίπολης μέχρι τα 1.100 της Στεμνίτσας. Στα 1.981 μέτρα του Μαινάλου, στη κορφή Οστρακίνα, θ' αφήσουμε μόνο τους χιονοδρόμους να πάνε. Άλλωστε ένα μεγάλο κομμάτι της διαδρομής μας θα γίνει μέσα στο ελατόδασος.

Η Τρίπολη, μπορεί θαυμάσια να γίνει έδρα της περιήγησής μας.

ΣΤΗΝ ΤΡΙΠΟΛΗ

Σε ένα οροπέδιο περιτριγυρισμένο από γυμνά βουνά, βρίσκεται η πρωτεύουσα του νομού Αρκαδίας –κέντρο της επικοινωνίας για την Πελοπόννησο– μία από τις νεότερες σχετικά πόλεις της Ελλάδας, αφού ιδρύθηκε γύρω στον 14ο αιώνα στη θέση των τριών, ρημαγμένων πια, αρχαίων πόλεων του οροπεδίου: της Μαντινείας, της Τεγέας και του Παλλάντιου.

Για τον περαστικό, η Τρίπολη σήμερα δεν έχει τίποτα το εντυπωσιακό κι εύκολα θα μπορούσε κανείς να πει πως η αρκαδική πρωτεύουσα διαθέτει μόνο μερικά ξενοδοχεία με σύγχρονες ανέσεις και μια πλατεία θορυβώδης, χωρίς κανένα ύφος, για μια σύντομη στάση μετά το τρίωρο ταξίδι απ' την Αθήνα.

Δύσκολα υποψιάζεται ο ξένος πως στην πόλη αυτή, με τα γνωστά μας, καθιερωμένα επαρχιωτομοντέρνα κτίρια και το ανάλογο ύφος, μπορεί όχι μόνο να διανυκτερεύσει, υποχρεωτικά σχεδόν, αν θέλει να δοκιμάσει τις καινούριες πίστες του σκι στο Μαίναλο ή να τριγυρίσει το ελατόδασος και τα χωριά του βουνού, αλλά πως αξίζει να γνωρίσει την ίδια την πόλη, τις κρυμμένες και κυριολεκτικά αναξιοποίητες γωνιές της.

Στην πλατεία του μεγάλου συνωστισμού, εκεί όπου διασταυρώνονται τελικά όλοι οι δρόμοι του Μοριά, όλα τα ΚΤΕΛ, τα πούλμαν, τα φορτηγά και τα ιδιωτικά, δυο είναι τα κτίρια που θυμίζουν κάτι από την παλιά Τρίπολη: Το σπίτι του Μαλλιαρόπουλου –που κάποτε θα πρέπει να αξιοποιηθεί σαν το

μοναδικό παλιό σπίτι της πλατείας— και το παμπάλαιο καφενείο που βρίσκεται θαμμένο ανάμεσα στις αρτηρίες για Πύργο και Σπάρτη. Εκεί, στην ένωση των δυο δρόμων, λοιπόν, επιζεί ένας από τους ελληνοπρεπείς εκείνους χώρους αντροσυγκέντρωσης. Μεγάλοι καθρέφτες με επιχρυσωμένες κορνίζες καλύπτουν ως το ταβάνι τους τοίχους της τεράστιας αίθουσας και, μαζί με τα μαρμάρινα τραπέζια και τις βιεννέζικες καρέκλες, σε πάνε πίσω στα χίλια εννιακόσια κάτι, τότε που λειτουργούσε το Μαλλιαροπούλειο Θέατρο —έργο του Τσίλλερ—, που καταρρέει σήμερα στη δεύτερη πλατεία της πόλης, τότε που αράζανε στην πολυσύχναστη σήμερα κεντρική πλατεία, τα περίφημα τριπολιτσιώτικα αμαξάκια.

«Το 1926 που πρωτοβγήκα άμαξας», λέει ο μπάρμπα Στέλιος, «είμαστε εδώ τριάντα πέντε αμάξια. Τώρα μείναμε τρεις, με επιχορήγηση του Δήμου». Πενήντα ένα χρόνια στο αμάξι του ο μπάρμπα Στέλιος, παππούς με έντεκα εγγόνια και πολλές αναμνήσεις, είναι ένας ντόπιος που ξέρει να δείξει την πόλη του στους ξένους, που γνωρίζει καλά τους δρόμους, τις ταβέρνες, τα κουτούκια και τα άγνωστα για μας, πυκνοφυτεμένα άλση στα περίχωρα της Τρίπολης.

Ο γέρο-αμαξάς κάνει πιάτσα στην τρίτη μεγάλη πλατεία της Τρίπολης, εκεί όπου γίνεται η βραδινή βόλτα, εκεί όπου βρίσκεται και το ανακαινισμένο ξενοδοχείο «Μαίναλο».

ΠΑΤΡΟΠΑΡΑΔΟΤΑ

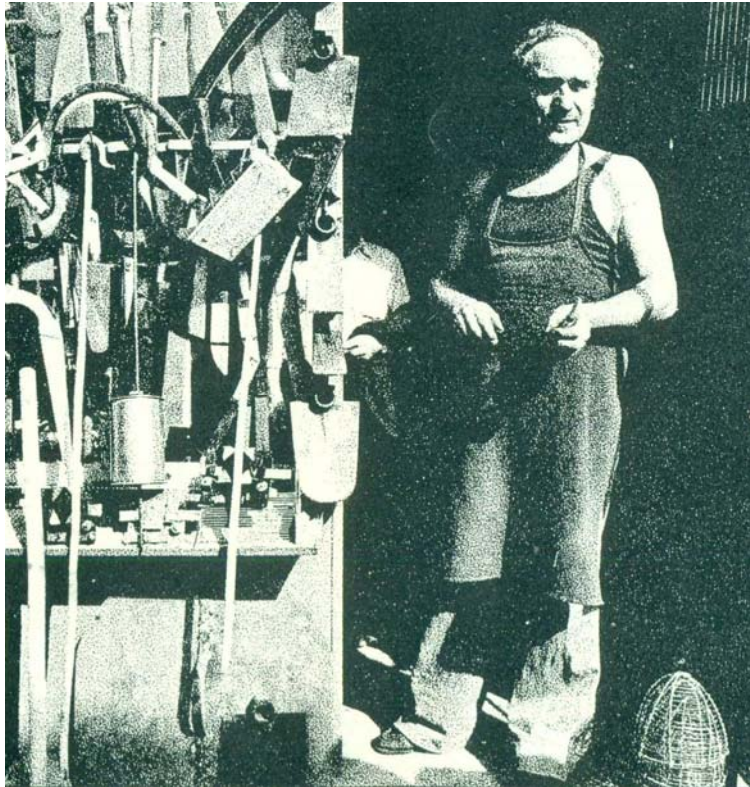
Πίσω από το μικρό πάρκο που κλείνει τούτη την πλατεία από τη μια πλευρά, ο Οργανισμός Χειροτεχνίας εγκαινίασε πριν από λίγους μήνες ένα μεγάλο εκθετήριο αρκαδικής τέχνης. Κιλίμια με θαυμάσια χρώματα και τελείως ιδιότυπα σχέδια, άσπρα υφαντά στολισμένα με δαντέλες πλεγμένες στο χέρι για καλύμματα κασέλας, ντιβανοσκεπάσματα, κουρτινάκια, σεντόνια και μαξιλαροθήκες, ταγάρια χωριάτικα με ζωηρά χρώματα, αλλά και αστικά της Αρκαδίας στις αποχρώσεις του μπορντό ή του λαδί, μαξιλάρες, σακιά σταριού, ρόκες γκλίτσες, σαγάνια, τσότρες και όλα τα ξύλινα αντικείμενα που χρησιμοποιούνται στη γαλακτοκομία, βρίσκονται στο ευρύχωρο εκθετήριο της Χειροτεχνίας.

Τα διαλεγμένα από ολόκληρη την Αρκαδία δείγματα, δίνουν μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα της άγνωστης τοπικής λαϊκής τέχνης, που προσπαθεί να επιβιώσει με διάφορες μορφές, όπου δεν χάθηκαν οριστικά οι προϋποθέσεις.

Σε μια γωνιά εκθέτει αντικείμενα της παραγωγής του, ο τελευταίος σιδεράς της Τρίπολης. Τον λένε Ροϊνιώτη. Το σιδεράδικό του βρίσκεται στην οδό Ουάσιγκτον, εκεί όπου παλιά ήταν τα «γύφτικα» στη σειρά κι αντιλαλούσε ολημέρα η βαριά στ' αμόνι. Ο Ροϊνιώτης είναι ένας νέος ψηλός άντρας που διατηρεί το παλιό σιδεράδικο. Δουλεύει στ' αμόνι το υλικό, το καμίνι καίει συνέχεια, και παράγει τα πατροπαράδοτα εργαλεία για αγροτικές και κτηνοτροφικές δουλειές. Ψαλίδια για το κούρεμα των ζώων, δρεπάνια, μαχαίρια, κολοκοτρωνέικοι σουγιάδες με κοκάλινες λαβές, που τις δουλεύει ο ίδιος στ' αμόνι, και διακοσμητικά αντικείμενα, χρησιμοποιώντας τα καθημερινής χρήσης αγροτικά κι άλλα πατροπαράδοτα. Έτσι, η δουλειά του δεν θα φθίνει όσο τα πατροπαράδοτα θα αντικαθίστανται, αλλά τα τσιγκέλια και τα πέταλα θα μεταβάλλονται σε κρεμαστές γλάστρες, κηροπήγια, τασάκια. Για την ώρα, βέβαια, η κυρίως δουλειά του δεν θα κόψει, ο τόπος δεν έχει αναπτυχθεί ακόμα και η οδός Ουάσιγκτον είναι το εμπορικό κέντρο των

χωρικών της Αρκαδίας, που ψωνίζουν εκεί χάμουρα, σαμάρια, ψαλίδες, καλάθια κι ό,τι άλλο. Δυο μαγαζιά με είδη σαγματοποιίας, γεμάτα χρώματα και χαϊμαλιά, κουδουνάκια, καρδούλες και φούντες για άλογα, φοράδες και μουλάρια –η ορεινή Αρκαδία είναι φτωχή, το έδαφος δύσκολο, τα χτήματα μικρά, λίγα είναι τα μηχανήματα που αντικατέστησαν τα ζώα.

Τα Σάββατα, από νωρίς κατηφορίζουν στην πόλη οι μικροπαραγωγοί και στο τέρμα της οδού Ουάσιγκτον στήνεται το βδομαδιάτικο παζάρι. Οι κότες, τα κουνέλια, οι γάλοι, τα πιτσούνια, πουλιούνται ζωντανά. Οι πάπιες στα κασόνια παρακολουθούν άλαλες τα κρεμασμένα κουνέλια που σπαρταράνε, ενώ η κυρά τους τα βαστάει κρεμασμένα ανάποδα, διαλαλώντας στον κόσμο, που συνωστίζεται, τηνπραμάτεια της. Σ' ένα ημιφορτηγό, ανεβασμένη όρθια μια γυναίκα ζυγίζει στη ζυγαριά, που βαστάει στ' αριστερό της χέρι, ένα ζευγάρι λευκές όρνιθες που κακαρίζουν τινάζοντας τα φτερά τους. Τα κηπευτικά, τα βοτάνια, τα ζαρζαβατικά, οι ελιές, είναι απλωμένα στην πλατεία.

Τα προϊόντα στην αγορά θυμίζουν προπολεμικές εποχές. Οι γεύσεις στα εστιατόρια, παλιά καλά σπιτικά φαγητά. Τα εστιατόρια, οι ταβέρνες, τα κουτούκια δεν χάλασαν ακόμα. Ούτε μπασταρδέψανε, ούτε και προσαρμόστηκαν στα σημερινά δεδομένα, γι αυτό και πραγματικά αξίζει, να βρεθεί κανείς σ' έναν από τους πατροπαράδοτους αυτούς χώρους που οι Τριπολιτσιώτες διατηρούν σχεδόν ευλαβικά.

Ένας απ' αυτούς, είναι το Χάνι του Δαβλάντη: «Εξοχικόν Οινομαγειρείον», στην έξοδο της Τρίπολης προς Πύργο. Αρνί, γουρουνόπουλο, μοσχάρι, κατσίκι, κουνέλι, βακαλάος, μαγειρεμένα με διάφορους τρόπους, κεφτέδες, πατάτες τηγανιτές και νερό απ' την πηγή του μαγαζιού, που θεωρείται το καλύτερο νερό της Τρίπολης, μαζί με καλή περιποίηση και κρασί, αυτά προσφέρει ο Δαβλάντης στο παλιό χάνι του.

Ένα άλλο καλό εστιατόριο στον ίδιο δρόμο, λίγο πριν από το Χάνι, αλλά μέσα στην πόλη, είναι «Τα Καλάμια».

Στο κέντρο της Τρίπολης, τρώει κανείς καλά στον «Κήπο του Σόσολη» και στην «Κληματαριά». Το πρώτο είναι εστιατόριο, το άλλο ταβερνάκι, και τα δυο στην οδό Κέννεντυ, πίσω από το ξενοδοχείο «Μαίναλο».

Τα περισσότερα λειτουργούν μεσημέρι-βράδυ και το καλοκαίρι βγάζουν τραπέζια στους κήπους τους. Όσο για τα πολλά, χειμωνιάτικα ιδίως, κουτούκια, τα κρυμμένα υπόγεια με τους κρασομεζέδες, μοσχάρι σκορδάτο, μπακαλιάρo πλακί, μοσχάρι «αργήτικο» –επειδή αργεί να γίνει–, τα εντοπίζει κανείς περπατώντας από νωρίς και επιλέγοντας πού θα χαθεί κατά το βραδάκι να συμμετάσχει στην αρκαδική κρασοκατάλυση.

Μια άλλη ευχάριστη για τον επισκέπτη έκπληξη, αποτελεί η σειρά των χαμηλών λόφων στα προάστια της Τρίπολης, που ανήκουν ο καθένας σ' έναν επαγγελματικό σύλλογο της πόλης και έχουν δεντροφυτευτεί από τις συντεχνίες και τα σωματεία. Στον λόφο του Αϊ- Γιώργη, που ανήκει στον Δικηγορικό Σύλλογο, μέσα στο πευκόδασος λειτουργεί ένα μεγάλο τουριστικό περίπτερο, εστιατόριο-ζαχαροπλαστείο, και ένα τόσο δα μικρό

ταβερνάκι που διατηρεί ο φύλακας του δάσους, ο οποίος θα μαγειρέψει και θα ανάψει το τζάκι του μικρού πέτρινου σπιτιού, μόνον αν του τηλεφωνήσετε για να σας περιμένει.

ΦΕΥΓΟΝΤΑΣ ΔΥΤΙΚΑ

Το πανύψηλο και σκοτεινό από τα έλατα βουνό, με τα μικρά οροπέδια και τις απότομες βραχώδεις πλαγιές, απλώνεται στα δυτικά της Τρίπολης.

Η σηματοδότηση ακολουθεί τη νεοελληνική αρχαιολατρεία, μπερδεύοντας χωρικούς και ξένους. Έτσι, από την Τρίπολη και σ' όλη τη διαδρομή, ακολουθούμε τις πινακίδες που γράφουν «Υψούς», για να φτάσουμε μετά από 43 χιλιόμετρα στη Στεμνίτσα που, σε πείσμα της προγονολατρίας, εξακολουθεί να διατηρεί το νεότερο όνομά της. Τον Υψούντα θα τον βρει κανείς μόνο στα «Αρκαδικά» του Πausανία.

Δέκα πέντε χιλιόμετρα ασφαλτόδρομος ανηφορίζει τις χαμηλές πλαγιές του Μαινάλου κι ύστερα διασχίζει το μικρό οροπέδιο με τις κερασιές, τα καλαμπόκια και τις άφθονες βρύσες, μέχρι τα Άνω Δάβια. Ευθεία, η άσφαλτος συνεχίζει για Πιάνα-Αλωνίσταινα-Βυτίνα. Αριστερά, φεύγει ο χωματόδρομος καλής βατότητας για Υψούντα-Δημητσάνα-Βυτίνα. Ο πρώτος ποταμός που συναντάμε είναι ο Ελυσσώνας, που υδρεύει την Τρίπολη. Στις πηγές του θα περπατήσουμε όταν, στο γυρισμό, επισκεφτούμε την Πιάνα.

Χρυσοβίτσι, το πρώτο χωριό της ορεινής μας διαδρομής. Στην έξοδο του χωριού, η «Ταβέρνα των Καλοφαγάδων» προσφέρει παστό χοιρινό, λουκάνικα, τυρί σπιτικό, αυγά από «αλανιάρες κότες», όπως υπερηφανεύεται ο ιδιοκτήτης, κι ακόμα, μέλι αρωματικό.

Αν επιθυμήσατε χωριάτικο τσιμπούσι, ειδοποιήστε τον Καλαμπόκα (το κοινοτικό τηλέφωνο είναι 071-22.254) και θα σας περιμένει ένα καλό γεύμα με συμπαθητική τοπική φλυαρία. Μια από τις αρχές του μαγαζιού είναι να μην μπαίνει ποτέ κονσέρβα εκεί μέσα.

Στη διακλάδωση του δρόμου, αμέσως μετά το χωριό, παίρνουμε τον δεξή για να συνεχίσουμε. Αριστερά κάτω, οι εγκαταστάσεις του παλιού εργοστασίου ξυλείας της περιοχής. Από δω, αρχίζουν τα έλατα. Μια διασταύρωση δεξιά οδηγεί σε τρία χιλιόμετρα στο Αρκουδορέμα κι από κει στο εγκαταλειμμένο χωριό Λιμποβίσι. Ένα ερείπιο μες τα έλατα, μερικές πέτρες, τίποτα άλλο. Εκεί γεννήθηκε ο Θεοδωρής Κολοκοτρώνης.

Πριν ξεκινήσει κανείς για Λιμποβίσι, ή πριν πάρει τον δασικό δρόμο για Βυτίνα –η επόμενη διασταύρωση– θα πρέπει να ρωτήσει, γιατί τον χειμώνα οι διαδρομές δυσκολεύουν.

ΣΤΕΜΝΙΤΣΑ

Έχουμε αφήσει το ελατόδασος και περνάμε τώρα ανάμεσα από γυμνές, βραχώδεις πλαγιές. Μπροστά μας, μακριά, η πεδιάδα της Μεγαλόπολης, μία από τις εσωτερικές λίμνες του ελλαδικού χώρου στην απώτατη Προϊστορία.

Ένα σύννεφο σκεπάζει σήμερα την πόλη. Από δω, φεύγει ένας πολύ κακός δρόμος για Καρύταινα-Μεγαλόπολη. Αν διορθωθεί, θα αποτελέσει έναν ακόμα άξονα περιήγησης στα μεσαιωνικά της Πελοποννήσου και θα ενώσει ξανά τα είκοσι δύο ιπποτικά φέουδα που άνηκαν, στη διάρκεια της Φραγκοκρατίας, στη Βαρονία της Καρύταινας. Ένα απ' αυτά ήταν και η Στεμνίτσα με τη γύρω περιοχή.

Το φημισμένο κεφαλοχώρι προβάλλει ξαφνικά σε μία από τις τελευταίες στροφές του δρόμου. Εκεί, δίπλα στη βρύση, θα σταθούμε γιατί είναι η μοναδική γωνιά που μπορεί κανείς να δει ολόκληρο το χωριό με τις εννιά του συνοικίες απλωμένες στις προφυλαγμένες πλαγιές του βουνού.

Σπίτια πέτρινα ψηλά, με ένα-δυο παράθυρα μικρά στα κάτω πατώματα, θυμίζουν το ιδιότυπο καθεστώς που επικρατούσε στη Στεμνίτσα στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Ορεινό κι απόκρημνο το μέρος, μακριά από τον έλεγχο του κατακτητή, κέντρο βιοτεχνικό και εμπορικό, έγινε καταφύγιο κυνηγημένων κατά καιρούς Μοραϊτών. Ανάμεσά τους: οι Κολοκοτρωναίοι. Το 1802, ο Θεωδωρής μεταφέρει από τη Μάνη την οικογένειά του στη Στεμνίτσα για μεγαλύτερη ασφάλεια. Το 1806, έρχεται και ο ίδιος να κρυφτεί, ώσπου να κοπάσει το κυνηγητό των Τούρκων. Κι όταν το 1824 σκοτώνεται από ελληνική σφαίρα ο γιος του ο Πάνος, ο Γέρος γυρνάει στη Στεμνίτσα και αποτραβιέται για λίγο στο ήσυχο χωριό.

Ανάμεσα στις στέγες, έτσι πως αντικρίζουμε το χωριό από τη στροφή του δρόμου, βγαίνουν οι τρούλοι και τα καμπαναριά των εκκλησιών. Να την λοιπόν, αυτή είναι «η Στεμνίτσα με τις 30 εκκλησιές, τους 27 μύλους και τους 600 φούρνους». Τώρα, βέβαια, οι μύλοι γκρέμισαν και οι φούρνοι λιγότεψαν. Τα εργαστήρια έκλεισαν. Από αυτήν όμως τη Στεμνίτσα της ιστορίας υπάρχουν ακόμα πολλά να δει κανείς.

Βυζαντινές εκκλησιές, επιδιορθωμένες από την εποχή που η έννοια της συντήρησης του παλιού δεν υπήρχε, με διπλά-τριπλά στρώματα τοιχογραφιών, κι ανάμεσά τους η γραφική Παναγία Μπαφέρω και ο Άγιος Νικόλαος,

χτισμένες δίπλα-δίπλα στον λόφο του κατεστραμμένου κάστρου –εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το Ηρώο–, οι Άγιοι Ανάργυροι, κρυμμένοι πίσω από το τεράστιο σχολικό κτίριο που θυμίζει παλιές καλές εποχές –σήμερα λειτουργεί με δύο δασκάλους και τριάντα τρία παιδιά–, και η Ζωοδόχος Πηγή, ψηλά κτισμένη να κοιτάει κάτω το χωριό.

«1433» σημειώνει μια επιγραφή τη χρονολογία που χτίστηκε η Ζωοδόχος Πηγή και η παράδοση συμπληρώνει «είκοσι χρόνους πριν πέσει η Πόλη». Η εκκλησία ανήκε παλιότερα σε μοναστηριακό συγκρότημα, αλλά το μοναδικό κτίσμα που υπάρχει ακόμα στον περίβολο του ναού, είναι ο δίπατος πύργος που ονομάζεται «κελλί».

Σε τούτο το κελί εγκαταστάθηκε τον Μάιο του 1821 η πρώτη Πελοποννησιακή Γερουσία και απ’ αυτή την πρώτη έδρα της εκλεγμένης διοικητικής αρχής εκδόθηκαν διαγγέλματα και πράξεις προς μαχόμενους Μοραίτες.

«Φιλογενέστατοι έφοροι, γενναιότατοι στρατηγοί και λοιποί απαξάπαντες κάτοικοι της επαρχίας, χαίρετε...» υπογραφές: ο Βρισθένης Θεοδώρητος, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Σωτήριος Χαραλάμης, Αθανάσιος Κανακάρης, Αναγνώστης Παπαγιαννόπουλος, Νικόλαος Πονηρόπουλος.

Από τους εκλεγμένους γερουσιαστές λείπει η υπογραφή του Θεοχαράκη του Ρέντη. Οι τάσεις για κηδεμόνευση του Αγώνα διαφαίνονται ήδη.

Στον πλάτανο της αυλής της Ζωοδόχου Πηγής κρέμεται μια καμπάνα: «1849 ΟΡΥΧΑΛΚΟΥΡΓΕΙΟ ΣΤΕΜΝΙΤΣΑΣ».

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΕΣ

Φημισμένα στα Βαλκάνια και έως τη Ρωσία τα στεμνιτσιώτικα μανουάλια και οι καμπάνες. Η τέχνη που αναπτύχθηκε έγινε κληρονομική και μεταφέρθηκε από τους απόδημους Στεμνιτσιώτες έξω από την Ελλάδα, ενώ, απ’ ό,τι λέγεται, η εγχώρια παραγωγή εξακολουθεί να βρίσκεται κατά κύριο λόγο στα χέρια τους. Σε κάθε εκκλησιά του χωριού υπάρχει και μια στεμνιτσιώτικη καμπάνα, το ορυχαλκουργείο όμως του Μανωλόπουλου –ένα εντυπωσιακό

ερειπωμένο κτίριο με καμάρες, στα ψηλώματα του χωριού— έκλεισε το 1910. Των αδελφών Παπαηλιού έκλεισε το 1930.

Οι χρυσοχόοι εγκατέλειψαν κι αυτοί το χωριό. Παππούλης, προσ-παππούλης στον γιο και στο εγγόνι πέρασαν τη μεγάλη τέχνη κι έτσι οι Στεμνιτσιώτες ειδικεύτηκαν στα εκκλησιαστικά αντικείμενα και στα ανδρικά-γυναικεία κοσμήματα, ώσπου η οικογενειακή δομή της καλλιτεχνικής παραγωγής αναγκάστηκε να ακολουθήσει τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν στον τόπο μας στον εικοστό αιώνα. Γνωστά αθηναϊκά εργαστήρια και κοσμηματοπωλεία ανήκουν σε Στεμνιτσιώτες, που έφυγαν για να εγκατασταθούν σε μεγάλα ή μικρότερα αστικά κέντρα.

Η φήμη, η ανάμνηση, η προσωπική μαρτυρία των γερόντων, τα ακατοίκητα ορεινά αρχοντόσπιτα, τα κλειστά εργαστήρια κι, ακόμα, οι τοιχογραφίες στον Αϊ-Γιώργη της Μητρόπολης, φτιαγμένες από τον Φώτη Κόντογλου στα 1954, μιλούν για καλύτερες εποχές. Ο άλλοτε κοσμοπολίτικος χαρακτήρας τού χωριού δεν χάθηκε τελείως.

Τέσσερις ταβέρνες λειτουργούν, πράγμα ασυνήθιστο για ελληνικό χωριό εκτός τουριστικού κυκλώματος, και μάλιστα για τους 320 κατοίκους που ζούνε μόνιμα εκεί. Καλό κρασί, θαυμάσιο κρέας, πέστροφες από τον Λούσιο, τραχανάς, χυλοπίτες, σκαλτσούνια, νόστιμα σύκα, ντομάτες και καρύδια, αυτές είναι οι σπεσιαλιτέ του χωριού. Η ταβέρνα το Βρετού —ένα σπίτι που χτίστηκε πάνω σε μια πηγή που αναβλύζει από ένα βράχο— με ζωγραφισμένο τον Κολοκοτρώνη και άλλα πρόσωπα του μύθου στους τοίχους, κι ακόμα, του Ροϊλού, του Συναδινού και της Καραλή, στην πλατεία, αποτελούν εγγύηση για διαμονή ευχάριστη με εναλλαγές και ποικιλία.

Στον ξενώνα του χωριού, ένα χωριάτικο πλουσιόσπιτο (τηλέφωνο 0795-31.397) θα βρει κανείς τις ανέσεις ενός ξενοδοχείου και, το σημαντικότερο, σπουδαία περιποίηση από τον κύριο Φώτη, που κινείται στον χώρο φροντίζοντας τα πάντα με την άνεση και το ύφος που σπάνια συναντάμε σε ξενο-

δοχεία ή εστιατόρια πολυτελείας. Στις μακριές νύχτες του χειμώνα, κι αν η περίσταση το ζητάει, ο Φώτης έχει πολλά να διηγηθεί.

Ο ΛΑΜΠΗΣ

Αυτά περίπου θα είχα να πω για τη Στεμνίτσα, αν κάποιοι φίλοι αποφάσιζαν να επισκεφτούνε το χωριό μέχρι και τον περασμένο χρόνο. Σ' αυτά, όμως, ήρθε να προστεθεί το στοιχείο μιας έντονης ανθρώπινης παρουσίας που έδωσε στον τόπο, εδώ και μερικούς μήνες, μια καινούρια προοπτική αλλαγής στη φθίνουσα ζωή του.

Ο Χαράλαμπος Κατσούλης, ένας έμπειρος τεχνίτης του χρυσού και του ασημιού, γύρισε μια χειμωνιάτικη μέρα ήσυχα στο χωριό του κουβαλώντας μαζί τα απαραίτητα εργαλεία και μηχανήματα και μια τέχνη κληρονομική, που καλλιέργησε και ο ίδιος για χρόνια. Άνοιξε ένα εργαστήριο, φώναξε παιδιά να μάθουν κοντά του την τέχνη, φόρεσε τους φακούς πάνω απ' τα γυαλιά του και, σκύβοντας πάνω στα βιβλία του και στα χαράγματα, συνέχισε τη δημιουργική δουλειά του. Είναι 67 χρονών. Στο χωριό τον φωνάζουνε Λάμπη. Στην Αθήνα, οι σειρές του είναι ονομαστές. Αντίγραφα κωνσταντινάτα, αρχαία νομίσματα απ' όλους τους ελληνικούς τόπους, κοσμήματα.

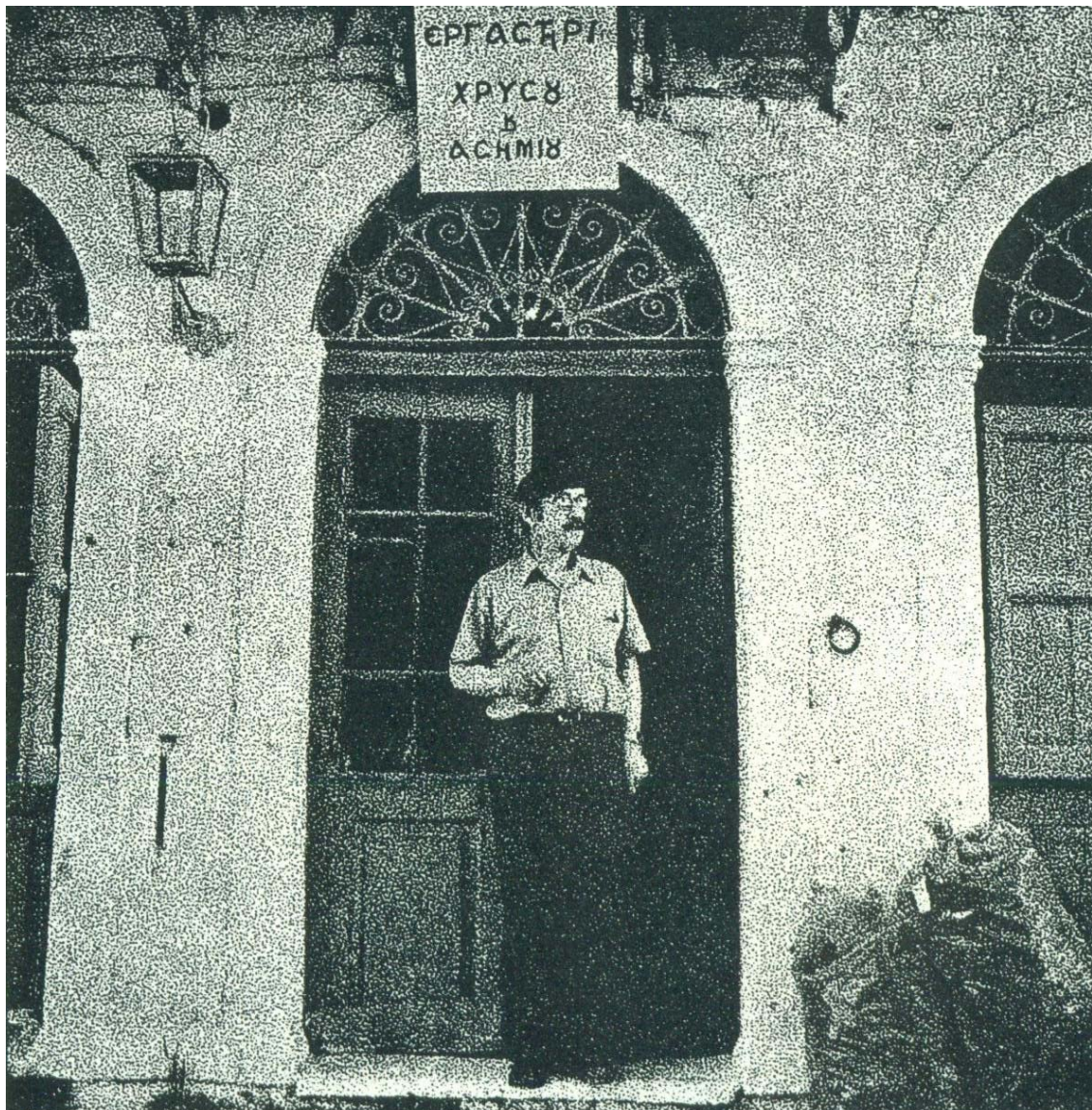
Αποφασίζοντας να γυρίσει στα πατρογονικά του, ο Χαράλαμπος Κατσούλης δεν έκανε πράξη ηχηρής αυτοθυσίας προς το έθνος. Όμορφα και αθόρυβα, με μια ανθρωπιά που καλλιεργείται καμιά φορά παράλληλα με την τέχνη, γύρισε να δουλέψει στον τόπο όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε.

Η επιστροφή του έφερε μια ελπίδα. Γιατί ούτε οι δρόμοι, ούτε ο ηλεκτροφωτισμός και η τηλεόραση αρκούν για να κρατήσουν τους ανθρώπους στα χωριά. Αντίθετα μάλιστα, συντομεύουν τη φυγή.

Το εργαστήριο όμως του Λάμπη, ο σκυμμένος με αγάπη καλλιτέχνης που σκαλίζει το αρχαίο αρκαδικό νόμισμα στη μήτρα και βοηθάει τα παιδιά να αποκτήσουν κριτήριο και γνώση, αυτό είναι που φέρνει την ποιοτική αλλαγή στη ζωή του χωριού. Συχνά δουλεύουν εκεί για κέφι, ο ξυλουργός, κάποιος

φοιτητής, άνθρωποι του χωριού που βρήκαν ξανά κάποιο ενδιαφέρον για να περάσουν τις ελεύθερες ώρες τους.

Παρακολουθώντας λίγο τη δουλειά στο εργαστήριο, νοιώθεις πως εδώ συμβαίνει κάτι καταπληκτικό, ότι δηλαδή καλλιεργείται μια βαθύτερη αγωγή –σαν αυτήν ακριβώς που μας λείπει– αυτή που ονομάζουμε συνήθως κουλτούρα, αποφεύγοντας να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα της γλώσσας μας. Αγωγή λοιπόν, καλλιτεχνική και πνευματική, είναι αυτό που καλλιεργείται στο εργαστήριο του Κατσούλη πίσω από τις προθήκες του μικρού μαγαζιού. Κι αξίζει να περάσει κανείς κάποιες ώρες εκεί μέσα.

ΣΤΟΝ ΛΟΥΣΙΟ

*«Έντρομοι ήρωες εγκαταλείπουν τα μάρμαρα
δραπετεύουν από τους στίχους των ποιητών
καταφεύγουν ξανά στις όχθες τού Λούσιου
στις πηγές του Μαινάλου
μοιράζονται τους ίσκιους με τον Κορυδαλλό»*

...έγραφε ο Μίκης Θεοδωράκης όταν, σε υποχρεωτική διαμονή στη Ζάτουνα, συνέθεσε τους δέκα κύκλους τραγουδιών «Αρκαδία ένα ως δέκα».

Έντρομη, τολμώ να πω, παρακολουθεί και η ιστορική επιστήμη την ιστορική μυθολογία που καλλιεργείται ακόμα στη θέση της.

Περπατώντας στις πλαγιές του Μαινάλου, στις όχθες του Λούσιου, μέσα στο δάσος και δίπλα στα νερά όπου λούζονταν οι νύμφες τον Δία, είναι ευκαιρία να ξεχάσουμε το σχολικό παραμύθι που βασανίζει τη φυλή. Το «κρυφό σχολειό», ο Γρηγόριος Ε΄, οι «άξεστοι» αλλά ηρωικοί κλέφτες και αρματολοί, ο «σκοταδισμός» της Τουρκοκρατίας, μια παράξενη κληρονομιά που μας βαραίνει αδιάκοπα προσφέροντας δικαιολογίες, σβήνουν ξαφνικά ανάμεσα στα δέντρα.

Διακόσια μέτρα πάνω από τον Λούσιο, σαν αετοφωλιά σφηνωμένη στα άγρια βράχια, βρίσκεται η ερειπωμένη Μονή του Φιλοσόφου. Ιδρυτής της ο Δημητσανιώτης φιλόσοφος, πρωτασηκρήτης του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά, ο Ιωάννης ο Λαμπαρδόπουλος. Από το πατριαρχικό σιγίλιο του 964, που επιτρέπει την ανέγερση της Μονής, μαθαίνουμε ότι ο Λαμπαρδόπουλος ήταν οικείος του αυτοκράτορα και συμπεραίνουμε την ικανότητα, την παιδεία και την αξία του από τον τιμητικό τίτλο του «φιλόσοφου».

Η ίδρυση της Μονής ήταν έργο ουσιαστικά κρατικό με σκοπό εθνικό, αφού η έντονη παρουσία των σλαβικών νομάδων στην περιοχή επέβαλε τη δημιουργία ενός τέτοιου κέντρου εξελληνισμού και εκχριστιανισμού τους. Έτσι,

παράλληλα με τη θεολογική, αναπτύχθηκε στη Μονή και η κλασική παιδεία. Στις αρχές του δωδέκατου αιώνα, μοναχοί της Μονής Φιλοσόφου ίδρυσαν στον Υμηττό άλλο σπουδαίο μοναστήρι. Είναι ο γνωστός μας Αϊ-Γιάννης ο Κυνηγός των Φιλοσόφων, που ονομάστηκε έτσι από τον ιδρυτή του, τον Βασίλειο Κυνηγό, τον προερχόμενο από τη Μονή της Δημητσάνας, και όχι από κάποιον που κυνηγούσε τους φιλόσοφους, όπως εύκολα θα μπορούσε να υποθέσει κανείς. Στις αρχές του δέκατου τρίτου αιώνα, ένα ομηρικό χειρόγραφο κυκλοφορεί ανάμεσα στις δυο μονές. Την ίδια εποχή, ο Μιχαήλ Ακομινάτος αποκαλεί αυτά τα μοναστήρια «φιλοσοφικά φροντιστήρια» και «φιλοσόφους μάνδρας».

Στους επόμενους αιώνες επτά πατριάρχες και εβδομήντα δεσποτάδες βγήκαν από κει.

Γύρω στα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα, οι μοναχοί του Φιλοσόφου μετέφεραν λίγο βορειότερα τη Μονή και δημιούργησαν τη Νέα Μονή του Φιλοσόφου. Ο καινούριος ναός διατηρείται μέχρι σήμερα σε καλή κατάσταση, ενώ τα κελιά και ο τριώροφος μεγαλοπρεπής πύργος –τραπεζαρία των μοναχών και ξενώνας για τους συχνούς επισκέπτες– βρίσκονται σε ερείπια.

Τα δυο μοναστήρια, το βυζαντινό και το νεότερο, είναι γνωστά στην περιοχή σαν «τα κρυφά σχολειά».

Πολύ κοντά εκεί, βρίσκεται και η Μονή του Προδρόμου που ιδρύθηκε στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα από μοναχούς που ασκήτευαν στα πάμπολλα ασκηταριά της περιοχής.

Για να φτάσει κανείς στα μοναστήρια του Λούσιου, ακολουθεί τον χωματόδρομο έξω από τη Στεμνίτσα –αριστερά κάτω από τον δρόμο Στεμνίτσα-Δημητσάνα– και αφήνει το αυτοκίνητο για να συνεχίσει ποδαρόδρομο περίπου είκοσι λεπτά ως τη Μονή Προδρόμου, που λειτουργεί σήμερα σαν ανδρικό μοναστήρι και κέντρο αγιογραφίας, κι από κει να περάσει απέναντι στα δυο τμήματα της Μονής Φιλοσόφου.

Παραπέρα, ψηλά σε μια κατάφυτη χαράδρα, υπάρχει κι άλλο ένα αξιόλογο μοναστήρι. Είναι η γυναικεία Μονή της Παναγίας της Αιμυαλούς. Μια επόμενη διασταύρωση του δρόμου Στεμνίτσας-Δημητσάνας σε φέρνει στην πόρτα του Μοναστηριού. Οι τοιχογραφίες της εκκλησίας του θεωρούνται από τις σημαντικές της μεταβυζαντινής ζωγραφικής. Τεχνοτροπικά ανήκουν στην Κρητική Σχολή κι είναι έργο των αδελφών Μόσχων από το Ναύπλιο. Χρονολογούνται στα 1608.

Ο ίδιος χωματόδρομος που οδηγεί στην Αιμυαλού, φεύγει δεξιά προς τον Λούσιο. Δυο-τρία χαμηλά πέτρινα χτίσματα δίπλα στο ποτάμι αποτελούν ένα από τα συγκροτήματα των μπαρουτόμυλων της περιοχής. Χαζεύοντας τους άντρες να δουλεύουν σχεδόν με τα ίδια μέσα που χρησιμοποιούσαν οι προπαπούδες μας, κι αν παραβλέψουμε τη σημερινή χρήση του μπαρουτιού, που προορίζεται για την εξόρυξη μαρμάρων, η τεχνολογική εξέλιξη σε ό,τι αφορά στην κατασκευή του είναι τόσο μηδαμινή, που εύκολα μεταφέρεσαι στην εποχή που ο Λούσιος παρήγε ενέργεια για να φτιαχτεί το μπαρούτι του Αγώνα.

Πάνω ψηλά, αναπτυγμένη φρουριακά σε δυο υψώματα, βρίσκεται η Δημητσάνα. Στ' αριστερά της, η Ζάτουνα.

ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ

Εννιά χιλιόμετρα απέχει το φημισμένο χωριό από τη Στεμνίτσα κι ακριβώς στην είσοδό του λειτουργεί από το καλοκαίρι το καινούριοχτισμένο κοινοτικό ξενοδοχείο, με θέα στο άνοιγμα των βουνών προς τον Λούσιο.

Αν δεν διανυκτερεύσει κανείς στη Δημητσάνα, πρέπει να μείνει τουλάχιστον μερικές ώρες για να έχει την άνεση να περπατήσει τα ανηφορικά σοκάκια. Να χαζέψει τα παλιά σφιχτοχτισμένα σπιτικά με τις θολωτές στοές, τις γλάστρες στα μπαλκόνια, τα γαλάζια παραθυρόφυλλα και τα δαντελένια κουρτινάκια, τους σαγματοποιούς, που καθισμένοι μ' ανοιχτά τα πόδια βάζουν τα σαμάρια ανάμεσα, για να τα φινίρουν με στολίσματα, και να έχει αρκετό χρόνο

για να επισκεφθεί την περίφημη Βιβλιοθήκη, που στεγάζεται μαζί με την Αρχαιολογική Συλλογή, το τμήμα Λαογραφίας και τα Ιστορικά Αρχεία, στο πίσω μέρος του Δημοτικού Σχολείου, στον αυλόγυρο της Αγίας Κυριακής.

Η πλούσια Βιβλιοθήκη και η σπουδαία Σχολή της Δημητσάνας, που λειτούργησε από τα 1764 ως τα 1834 –με μια ολιγόχρονη διακοπή μετά τα Ορλοφικά, που συγκλόνισαν το Μοριά και σκόρπισαν τους μνημένους στο κίνημα δασκάλους– χαρακτηρίζει τον ρόλο και την προσφορά της κωμόπολης στις προεπαναστατικές διαδικασίες. «Πνευματική τροφό τού δουλεύοντος γένους» την αποκαλεί ο Σπυρίδων Λάμπρος, ιδίως για τη περίοδο μετά το 1764, όταν χτίζονται τα μεγάλα διδακτήρια της Σχολής. Πάνω από τριακόσιοι μαθητές φοιτούσαν εδώ. Κάποιοι έρχονταν ακόμα κι από τη Μικρασία. Αξίζει, νομίζω, να σημειώσουμε πως η διδασκαλία παρεχόταν δωρεάν.

Η προσφορά της Μονής του Φιλοσόφου και της Σχολής της Δημητσάνας θα είναι δύσκολο να εκτιμηθούν σε βάθος, όσο «τα κρυφά σχολεία» θα χαρακτηρίζουν την αντίληψή μας για την παιδεία στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και, ιδιαίτερα, τον αιώνα πριν από την Επανάσταση. Ας όψονται όμως τα «ταμπλό βιβάν» και τα ανιστόρητα λογύδρια στις γιορτές των δημοτικών σχολείων. Ο Γρηγόριος Ε΄ θα «μας θωρεί» πάντα «ακίνητος» από τους ανδριάντες, αναζητώντας τις αιτίες που μας οδήγησαν σε όλη αυτή τη διαστρέβλωση της ιστορίας. Αυτός, γιός βοσκού από τη Δημητσάνα, που δεν πήγε ποτέ στο «κρυφό» σχολειό αλλά μορφώθηκε στα σπουδαία εκπαιδευτικά κέντρα της γενέτειρας, όπου απέκτησε τα εφόδια για να συνεχίσει τις σπουδές του στη Σμύρνη και αλλού.

ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ

Κατηφορίζοντας προς Καρκαλού, ο ασφαλτόδρομος διασχίζει μια εύφορη μικρή πεδιάδα με περβόλια, πολλά νερά και πλατάνια. Στην Καρκαλού, δυο μισοχαμένες στην πρασινάδα πινακίδες, δείχνουν η μια δεξιά για Βυτίνα-

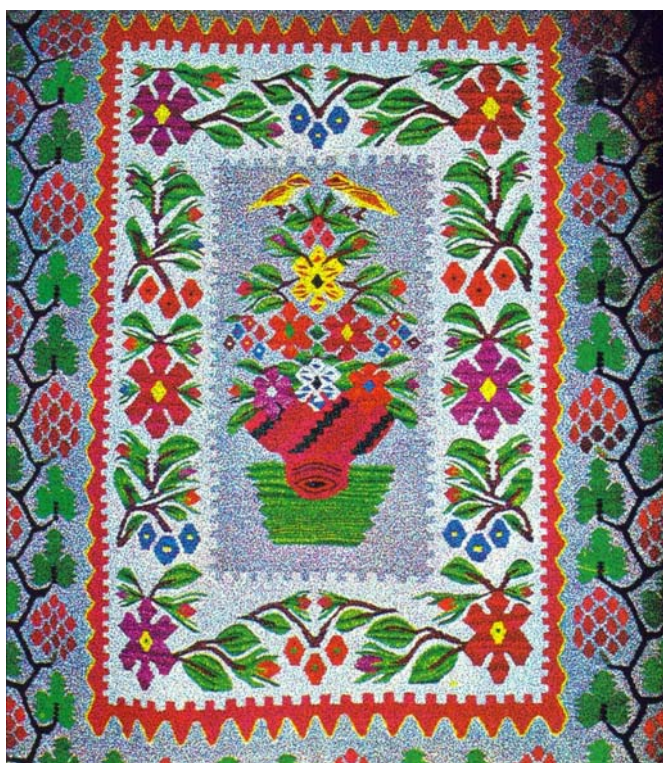
Τρίπολη, η άλλη αριστερά για Λαγκάδια-Ολυμπία-Πύργο. Βρεθήκαμε ξανά σε κεντρική αρτηρία, λοιπόν, και συνεχίζοντας την περιήγηση του Μαινάλου θα στρίψουμε δεξιά για Βυτίνα.

Σύντομες διαδρομές που ξεφεύγουν από τον δρόμο μας, αλλά πάντως αξίζουν τον κόπο, είναι οπωσδήποτε τα έντεκα χιλιόμετρα από την Καρκαλού ως τα Λαγκάδια, για να δει κανείς το σχεδόν κατακόρυφα χτισμένο χωριό –η καλύτερη άποψη είναι από τις στροφές του δρόμου, κοντά ένα χιλιόμετρο πριν από την είσοδο του χωριού– κι ακόμα, για όσους ενδιαφέρονται ειδικά για μεταβυζαντινή ζωγραφική και ξυλόγλυπτα, τα επτά χιλιόμετρα χωματόδρομου ως τα Μαγούλιανα και το Βαλτεσινικό, χωριά που βρίσκονται στα δυτικά υψώματα πάνω απ’ τη Βυτίνα.

Η περιοχή είναι πασίγνωστη για τα ξύλινα παραδοσιακά αντικείμενα, η Βυτίνα άλλαξε όψη από τα τουριστικά μαγαζιά ξύλινων σουβενίρ χαμηλής ποιότητας, όμως υπάρχουν ακόμα μερικοί καλοί τεχνίτες που διατηρούν την παράδοση. Μέχρι την εισβολή του πλαστικού, τα ξύλινα είχαν αντικαταστήσει σε μεγάλο βαθμό τα κεραμικά σκεύη. Τα πλεονεκτήματα ήταν πολλά. Δεν σπάνε, δεν χαλάνε, δεν οξειδώνονται, είναι περίπου αθάνατα –ο κέδρος θεωρείται το καλύτερο κι ακριβότερο ξύλο–, το νερό διατηρεί όλη τη δροσιά του στο ξύλινο κανάτι, ενώ στη γαλακτοκομία τα ξύλινα αντικείμενα είναι απαραίτητα και ιδανικά για την αγροτοκτηνοτροφική οικονομία της περιοχής. Ακολουθώντας το γνωστό δρόμο που έρχεται από την Ολυμπία στη Βυτίνα και συνεχίζει για Λεβίδι-Τρίπολη, θα έχουμε ολοκληρώσει τη βόλτα του Μαινάλου. Εμείς θα προτιμήσουμε τον λιγότερο γνωστό δρόμο που διασχίζει το βουνό και πάει στην Τρίπολη περνώντας από την Αλωνίσταινα και την Πιάνα. Για το Λεβίδι, θα ξεκινήσουμε ξανά από την Τρίπολη.

Η έξοδος από τη Βυτίνα προς την Αλωνίσταινα είναι θεαματική. Πανύψηλα δέντρα καλύπτουν ένα περίπου χιλιόμετρο του δρόμου. Αριστερά μας, η Villa Valos, ξενοδοχείο Β΄ κατηγορίας που λειτουργεί χειμώνα καλοκαίρι. Λίγο

παρακάτω αρχίζει το δάσος. Τα έλατα σκεπάζουν τα πρώτα οκτώ χιλιόμετρα της διαδρομής. Ο δρόμος κατηφορίζει ως το πλάτωμα της Αλωνίσταινας. Τριγύρω μας, το Μαίναλο. Στην κεντρική πλατεία του χωριού, μία εκκλησία. Εδώ είναι θαμμένη η Ζαμπέτα Κωτσάκη-Κολοκοτρώνη, μάνα του Θοδωρή. Το πατρικό της σπίτι κατοικείται ακόμα. Στην έξοδο του χωριού, κλειστό, το σπίτι του Τουρκοβασίλη. Τα έλατα συνεχίζουν ως το οροπέδιο της Πιάνας.

Η ΠΙΑΝΑ

ΚΑΙ Η ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΟΥΤΟΠΙΑΣ: “ΕΤ ΙΝ ΑΡCΑΔΙΑ ΕΓΟ”

Μια τεράστια εκκλησία χτισμένη στον βράχο του παλιού κάστρου, μια συμμαζεμένη πλατεία με το τυπικό καφενείο-παντοπωλείο και τη δημόσια βρύση, ένα μικρό νοικοκυρεμένο μουσείο με αντικείμενα της καθημερινής ζωής και κειμήλια του Αγώνα, ένα ταβερνάκι που προσφέρει γίδα βραστή – με συνοδεία κλαρίνου, αν το φέρει η περίσταση– αυτή είναι σήμερα η Πιάνα, στρατηγείο του Κολοκοτρώνη στη διάρκεια της μάχης του Βαλτετσίου. Οι φούρνοι του χωριού τροφοδοτούσαν το στράτευμα.

Ένας χωματόδρομος που ξεκινάει απ' την πλατεία καταλήγει στις όχθες του Ελυσσώνα, δυο χιλιόμετρα πιο κάτω απ' το χωριό. Αφήνοντας το αυτοκίνητο και περπατώντας προς τα πάνω το ποτάμι, περνώντας τους νερόμυλους και τις νεροτριβές –η μια απ' αυτές λειτουργούσε μέχρι τελευταία–, φθάνεις στις πηγές. Μια ησυχία απλώνεται γύρω. Τα νερά, οι φυλλωσιές, τα κλαδιά και οι βατομουριές, που σου κλείνουνε το δρόμο, όλη αυτή η πρασινάδα, που κλείνει τον χώρο, και το καθαρό νερό, που κυλάει ανάμεσα στα έρημα κτίσματα του ποταμού, τα κανάλια, που φτάνουν ως μέσα για να δώσουν κίνηση στις νεροτριβές για να πλυθούμε και να διπλοπλυθούμε οι φλοκάτες που έφταναν εδώ απ' όλα τα χωριά της περιοχής, τα βράχια πάνω απ' τις πηγές και η σπηλιά του Πάνα, ψηλά μέσα στα βράχια, σε φέρνουν κοντά στην «Αρκαδία». Στην αποκλεισμένη από τη θάλασσα ορεινή Αρκαδία, με τα δάση, τα νερά, τα κυνήγια. Σ' αυτά τα λιβάδια, σ' αυτά τα ξέφωτα, δίπλα σε τούτα τα νερά, έτρεχε η Άρτεμις με τις Ναϊάδες και τις Δρυάδες.

Εδώ αναπτύχθηκε η ποιμενική ζωή και καλλιεργήθηκε η μουσική. Οι ρυθμοί εξέλιξης αργοί, ανεπαίσθητοι. Αυτή θα πρέπει να είναι η «ιδανική χώρα», ή η χώρα της ουτοπίας, που ενέπνευσε για τριακόσια περίπου χρόνια τους Ευρωπαίους. Από εδώ κάπου θα ξεκίνησε η *Αρκαδία*, το μακρύ ρομαντικό διήγημα του Ιταλού Sannazaro (1456-1530), χωρίς ποτέ του βέβαια να γνωρίσει ο ίδιος τον τόπο –άλλωστε η εποχή του συμπίπτει με τις πρώτες δεκαετίες της τούρκικης κατάκτησης– και, ακόμα, *La Arcadia*, το ποιμενικό ρομάντζο που έγραψε στα 1598 ο Ισπανός Lope de Vega (1562-1635), αλλά και η αγγλική εκδοχή της *Αρκαδίας*, το γνωστότερο έργο του Φίλιππου Σίντνεϋ (Sir Philip Sidney, 1554-1586), στα ελισαβετιανά χρόνια. Όλοι τους ονειρεύονταν την Αρκαδία.

Μέσα σ' αυτό το τοπίο δεν είναι δύσκολο να αναγνωρίσεις την αρχή του αρκαδικού μύθου τον οποίο πρόβαλε η ευρωπαϊκή τέχνη, εκφράζοντας μέσα από την αλληγορία και τον λυρισμό, την ανάγκη επιστροφής στη ζωή κοντά

στη φύση. Έτσι, ούτε το γνωστό έργο του Nicolas Poussin «Άρκάδες Βοσκού» (1620), ούτε οι μυθολογικές διαστάσεις και οι μυστικιστικές προεκτάσεις που πήρε η ταφική επιγραφή με εκείνο το περίφημο “Et in Arcadia ego” – υπήρξα και εγώ στην Αρκαδία–, ούτε η αναφορά της Αρκαδίας στον *Φάουστ* του Γκαίτε, ήτανε δυνατόν να σβηστούνε από τη μνήμη των περιηγητών, που ταξίδευαν στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στην ειδυλλιακή, στην ονειρική, στην ουτοπική χώρα των δυτικών αναζητήσεων. Ταξίδευαν, λοιπόν, καταμαγεμένοι από τις θαυμάσιες εικόνες και διατήρησαν τον μύθο της ειδυλλιακής ζωής στην Αρκαδία μέχρι τις αρχές του αιώνα μας [του 20ού]. Όμως την ίδια εποχή, οι Αρκάδες γεμίζανε τα καράβια, σαν κοπάδια προς σφαγή, για να βρύνε μια δουλειά –μια οποιαδήποτε δουλειά, που θα τους εξασφάλιζε ένα μεροκάματο– στην Αμερική. Κανένας ξένος δεν νοιάστηκε για την πραγματική ζωή στην πραγματική (και πάμπτωχη) Αρκαδία.

Στα βράχια, πάνω από τις πηγές, η σπηλιά του τραγοπόδαρου θεού και δυο χιλιόμετρα πιο πέρα, το χωριό που ονομάστηκε Πιάνα σε ανάμνηση του Πάνα, προστάτη των δασών και των κοπαδιών. Από δω, η Τρίπολη απέχει μισή ώρα.

ΣΤΗ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Σε μικρή απόσταση από την Τρίπολη, φεύγοντας βόρεια αυτή τη φορά και ακολουθώντας τον κεντρικό δρόμο για Βυτίνα-Ολυμπία-Πύργο, βρίσκεται το Λεβίδι, ένα από τα πιο αξιόλογα χωριά της επαρχίας Μαντινείας. Η πρώτη διασταύρωση που θα συναντήσουμε δέκα χιλιόμετρα μετά την Τρίπολη, οδηγεί στα ερείπια της αρχαίας Μαντινείας.

Πέτρες σπαρμένες στα χωράφια, το βουλευτήριο, το ρωμαϊκό θέατρο, η αγορά και τα τείχη μιας σπουδαίας πολιτείας. Οι μόνοι ήχοι που ζωντανεύουν τον χώρο: το σούρσιμο της σαύρας και κάποιο μηχανάκι που περνάει στη δημοσιά.

Συνεχίζοντας για Λεβίδι, στον κεντρικό πάντα δρόμο, μια διασταύρωση αριστερά οδηγεί στο εγκαταλειμμένο χωριό Καρδαρά κι από κει στην κορφή Οστρακίνα. Η διαδρομή αξίζει.

Το χωριό Καρδαρά, τέσσερα χιλιόμετρα μετά τη διασταύρωση, σε μια πλαγιά στο μπάσιμο ακριβώς του ελατοδάσους, αποτελείται από καμιά πενηνταριά τυπικά ορεινά σπίτια, πέτρινα με κεραμίδια, που καταρρέουν. Χιονοδρόμοι της περιοχής έχουν αγοράσει μερικά απ' αυτά και υπάρχει η σκέψη να διατηρηθεί ολόκληρο το χωριό και, αφού φτιαχτούν εσωτερικά τα σπίτια, να χρησιμοποιηθεί ο Καρδαράς σαν ορμητήριο των χιονοδρόμων. Μόνιμοι κάτοικοι σήμερα, μία μοναδική οικογένεια τσομπάνων.

Έξι χιλιόμετρα στο δάσος, μέχρι το παρκινγκ της Οστρακίνας. Κοντά εκεί υπάρχει το Καταφύγιο του Ορειβατικού και τα τρία συρόμενα *λιφτ* για τους χιονοδρόμους. Η ψηλότερη κορφή τού Μαινάλου βρίσκεται στα 1.981 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Το βουνό, στο κέντρο της Πελοποννήσου, περιβάλλεται από βουνά σα δαχτυλίδι γύρω του και διατηρεί τη χιόνωση περισσότερο από άλλα ψηλότερα βουνά, γιατί ο θαλασσινός αέρας δεν το πιάνει. «Χιονομάνα» το αποκαλούν οι χιονοδρόμοι και το θεωρούν οικογενειακό χιονοδρομικό κέντρο γιατί, όπως λένε πολύ χαρακτηριστικά, στις πίστες του μπορούν να κάνουνε σκι όλα τα μέλη μιας οικογένειας, από τα πιο έμπειρα ως τα μικρά παιδιά.

Επιστρέφοντας στη διασταύρωση του δρόμου για Πύργο, συνεχίζουμε τη βόλτα του Μαινάλου ως το Λεβίδι. Το αγροτικό αυτό κεφαλοχώρι, απέχει μισή ώρα από την Τρίπολη και συνήθως το περνάμε, το προσπερνάμε δηλαδή, στον δρόμο μας για Ολυμπία, χωρίς ποτέ να σταθούμε. Συνηθισμένη στάση της διαδρομής, η Τρίπολη ή η Βυτίνα. Στο Λεβίδι εμείς προτείνουμε δύο χώρους που πραγματικά αξίζει να επισκεφτεί κανείς και ας μη θεωρηθεί ιεροσυλία η κοινή προβολή τους. Ο ένας είναι το μικρό Μουσείο Παπαναστασίου, που στεγάζεται στο ισόγειο του Κοινοτικού Γραφείου. Ο άλλος

είναι η «Θόλος». Το καπηλειό του Αλέκου Ζάβου πίσω από την εκκλησία της κεντρικής πλατείας.

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1879-1936) γεννήθηκε στο Λεβίδι. Στη διάρκεια της ζωής του εκλέχτηκε πολλές φορές βουλευτής Μαντινείας του Αγροτεργατικού κόμματος «Δημοκρατική Ένωσις». Συντάκτης του ιστορικού Δημοκρατικού Μανιφέστου (1922), πρωθυπουργός της πρώτης Δημοκρατικής Κυβερνήσεως που εισηγείται στην Εθνοσυνέλευση (1924) ψήφισμα για την ανακήρυξη της δημοκρατίας, ο Παπαναστάσης υπήρξε ένας αγωνιστής που τίμησε την πολιτική ζωή του τόπου και άφησε ένα έργο ανεκμετάλλευτο, λόγω των συνθηκών που επικράτησαν αργότερα (Δικτατορία του Μεταξά, Πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος). Στο Μουσείο Παπαναστάση υπάρχουν προσωπικά αντικείμενα του μεγάλου πολιτικού, τα βιβλία, το γραφείο, το κρεβάτι του, έγγραφα και φωτογραφίες.

Πίσω από την εκκλησία της κεντρικής πλατείας, ένα χαμηλό χωριάτικο σπίτι, μια πόρτα ανοιχτή όλη τη μέρα, ένα θολωτό καμαράκι με λίγα τραπέζια, είναι το καπηλειό του Αλέκου Ζάβου. Φαΐ μαγειρευτό και μεζέδες που συνοδεύουν το ροζέ κρασί της περιοχής, τόπος συγκέντρωσης των Λεβιδιωτών σ' έναν χώρο παμπάλαιο που θυμίζει αντίστοιχα καπηλειά των προεπαναστατικών χρόνων κι ακόμα παλιότερα. Η «Θόλος» δεν άλλαξε καθόλου τους τελευταίους δύο αιώνες κι ο κυρ-Αλέκος δεν πρόκειται να κάνει νεωτερισμούς στο μαγαζί του. Κάτω από το ξύλινο παταράκι, βρίσκεται το κελάρι, χωμένο σχεδόν στη γη, έτσι που να διατηρούνται τα κρασιά στα βαρέλια πάντα δροσερά.

Στον δρόμο περνούν φορτωμένα τα ζώα. Σουρουπώνει. Οι πρώτοι βραδινοί θαμώνες εμφανίζονται στη χαμηλή πόρτα της «Θόλου». Χαμηλόφωνες συζητήσεις, πειράγματα, δυνατά γέλια. Το νερό στα χτήματα, η παγωνιά, το παιδί στο γυμνάσιο, η πολιτική. Το καραφάκι ξαναγεμίζει. Η ιστορία

εξελίσσεται αργά. Ο απόηχος της Αθήνας μπερδεύεται μέσα στους ήχους του αργαλειού. Το γράμμα απ' την Αμερική διαβάστηκε, ξαναδιαβάστηκε. Τα αυτοκίνητα περνούν δίχως να σταματούν.

Το βράδυ πέφτει νωρίς στο χωριό. Αύριο πάλι στου Αλέκου.

Η ειδυλλιακή ζωή στην «ιδανική χώρα» υπάρχει μόνο για εμάς, εμάς τους περαστικούς.

MARIANNA KOPOMHΛA, 1977

